

УДК 94(477)"1940":32:305

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-136-147>**Слободянюк Сергій Сергійович,**

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня

Житомирського державного університету імені Івана Франка,

м. Житомир, Україна.

slobodianiuk366@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-4725-9566>

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ 1940-Х РОКІВ: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВИБОРУ

Питання мотиваційної детермінації вибору жінки свого місця і ролі в українському національно-визвольному русі 1940-их років зумовлене необхідністю активізації процесів формування національної пам'яті, однією з ключових складових якої слід вважати вивчення діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Оцінки визвольного руху українським суспільством досі залишаються суперечливими, що диктує потребу ґрунтовного й об'єктивного дослідження окремих його складових. Однією з таких є проблема ролі і місця жінки в українському повстанському русі через призму мотивації її вибору в критичній для суспільства загалом і конкретно для неї, зокрема, період. Актуальність проблеми посилюється в наш час у зв'язку зі збройною агресією Російської федерації, яка, поміж іншого, спричинила до руйнування традиційно стереотипного образу жінки в українському суспільстві як «берегині сімейного вогнища», представниці «слабкої статі». Чимало сучасних українських жінок стали на захист своєї вітчизни поряд з чоловіками. З огляду на це дуже важливим є вивчення жіночого досвіду участі в національно-визвольному русі періоду 1939–1945 років.

Протягом значного періоду наукове обговорення цієї глобальної теми концентрувалося навколо таких аспектів визвольного руху як: його структура, форми і методи боротьби, політико-ідеологічна діяльність тощо. У той же час аналіз ролі жіноцтва у визвольній боротьбі найчастіше зосереджувався на героїчному наративі про діяльність ОУН та УПА, залишаючи поза науковим дискурсом такі важливі аспекти, як гендерні норми та стереотипи, мотиваційні складові. Історіографічну основу дослідження доцільно класифікувати на три основні напрями: 1) праці, що висвітлюють історію національно-визвольного руху в цілому; 2) дослідження з гендерної історії, у яких аналізується становище жінок та їхня роль у структурах ОУН і УПА; 3) роботи, присвячені вивченню мотиваційних чинників та особистісної сфери учасників руху.

Роботи, присвячені розкриттю загальних питань збройної боротьби ОУН і УПА в середині ХХ ст., написані у другій половині ХХ ст. в Україні та за кордоном, складають понад чотири тисячі праць (Здіорук, Гриневич, Здіорук, 1999). Із здобуттям незалежності Україною питання вивчення діяльності визвольного руху активізувалося.

На початку 2000-х років з'являються ґрунтовні авторські монографії з історії визвольного руху України. У працях Юрія Киричука подано узагальнений огляд історії УПА (Киричук, 2000), тоді як Анатолій Русначенко висвітлив основні етапи боротьби не лише на території України, а й у країнах Балтії та Білорусі (Русначенко, 2002). У працях Івана Патриляка розкривається боротьба українських націоналістів за незалежність та соборність України проти польських, німецьких і радянських окупантів в період у 1939–1960 рр., розвінчуючи усталені

міфи та стереотипи стосовно діяльності ОУН та УПА (Патриляк, 2006; Патриляк, 2012). Окрім біографічних розвідок, важливим джерелом для аналізу мотиваційних чинників участі жінок є його стаття «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело» (2006). Предметом дослідження Галини Стародубець став аналіз діяльності повстанського запілля і, в контексті цього вона торкається питання ролі жіноцтва в діяльності Українського червоного хреста, функціонування системи зв'язку, соціальної опіки (Стародубець, 2008).

Другу групу історіографічних матеріалів складають праці, присвячені гендерній історії. Серед них необхідно виокремити роботу Марти Богачевської-Хом'як «Білим по білому» («Феміністки попри власну волю») (Богачевська-Хом'як, 2018). Заслуговує на увагу збірник наукових праць «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства» (Жінки Центральної та Східної Європи, 2015).

Дослідження, здійснені Лесею Онишко, Оксаною Кісь, Мартою Гавришко та Лідією Федик, спрямовані на аналіз ролі жінок у національно-визвольному русі України ХХ ст. У їхніх працях розглядаються класифікації функцій, які виконували жінки в ОУН–УПА, а також моделі формування гендерної ідентичності крізь призму сучасних феміністичних підходів (Онишко, 2004; Кісь, 2009; Гавришко, 2015; Федик, 2015). Важливим джерелом є біографічний довідник «Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.)», що містить дані про близько 900 учасниць ОУН і УПА. Упорядницею цього видання виступила Надія Мудра, яка сама належала до числа учасниць визвольного руху (Українська жінка, 2004). В роботах українських та зарубіжних дослідників висвітлено маловивчені питання гендерних вимірів жіночого досвіду в умовах радянського та національного підпілля, показано суперечливі картини жіночого повсякдення у надзвичайних історичних обставинах.

Історико-психологічний аспект роботи зумовлює використання літератури з вивчення мотиваційної сфери особистості. Відправною точкою дослідження є розгляд мотивації як механізму вибору тієї чи іншої форми поведінки в суспільстві, який представлений Віктором Роменцем (Роменець, 1999). У зв'язку з особистісними потребами та сформованими цінностями розглядає мотиваційну детермінацію Сергій Максименко, він же класифікує якісні показники мотивації, зокрема змістовність, динамічність, силу стійкості (Максименко, 2006; Максименко, 2008). Мотиваційна складова поведінки особистості, за Григорієм Костюком, знаходиться в залежності від певної діяльності (Костюк, 1976).

Аксібіографічний метод якісної соціології, розроблений Максом Вебером, займає проміжне місце між психологією та соціологією. У його межах аналізуються ціннісні орієнтації, що існували в суспільстві протягом певного історичного періоду, а також напрями дослідження детермінації вибору, включно з виявленням причин і мотивів поведінки індивідів (Вебер, 1998). Таким чином, встановлення причин участі жінок в українському національно-визвольному русі формують міждисциплінарний простір.

Джерельну основу дослідження становлять архівні матеріали, зокрема документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), доступні через електронний архів Центру досліджень визвольного руху. Доповненням до них виступає мемуаристика, представлена спогадами учасників і учасниць українського визвольного руху: Марії Савчин (Савчин, 1995), Євгенії Андрусяк (Андрусяк, 2002), Ірини Тимочко-Камінської (Тимочко-Камінська, 2005) та ін.

Звернення до окресленої проблематики вимагає залучення як традиційних для історичної науки методів, так і нових методів, які виникли в рамках та на стику різноманітних наук про людину. Застосування формально-догматичного методу дозволило узагальнити джерельний та історіографічний матеріал, виокремити загальні закономірності формування мотиваційних

чинників вступу та діяльності жіноцтва в ОУН та УПА, проаналізувати принципи та напрямки детермінації їх вибору. Для вивчення причин та мотивів вступу жінок до лав визвольного руху використано аксіобіографічний метод якісної соціології, який перебуває на межі психології та соціології, що дало змогу виділити певні ціннісні орієнтації, які існували в суспільстві протягом певного часу.

Враховуючи актуальність та науково-практичне значення досліджуваного питання, а також недостатність його вивчення у вітчизняній історичній науці, автор ставить за мету на основі аналізу та узагальнення архівних та опублікованих джерел охарактеризувати групи мотиваційних чинників участі жіноцтва в українському національно-визвольному русі 1940-х років. У роботі передбачається виявити специфіку впливу особистісних потреб, ціннісних орієнтацій та соціокультурних чинників на участь жінок у національно-визвольному русі. Такий підхід дозволяє не лише розширити уявлення про соціально-психологічні механізми вибору в умовах воєнного часу, але й сформулювати узагальнену модель мотиваційної детермінації поведінки, що поглиблює розуміння гендерних аспектів українського націоналізму та відкриває нові перспективи для міждисциплінарного аналізу історичних процесів. Дослідження мотиваційних чинників участі українського жіноцтва у визвольній діяльності має на меті забезпечити цілісність підходів до вивчення національно-визвольного руху середини ХХ ст., що зумовлює наукове та практичне значення поставленої проблеми.

Відсутність загального офіційного реєстру учасників ОУН–УПА та незначний обсяг документів, які б містили відомості про кількість повстанців за гендерною ознакою, не дає можливості однозначно відповісти про загальну чисельність жіноцтва в національному супротиві. Німецька дослідниця Олена Петренко в монографії «Між чоловіками. Жінки в українському націоналістичному підпіллі 1944–1954» наводить один з рідкісних документів з рівненського регіону, де зазначено кількісний склад жінок в провіді. За підрахунками районного провідника з м. Костополя на 1943 р. жінки становили 32 відсотки з загальної кількості усіх підпільників – таких там було 1132 (Petrenko, 2018). Можна припустити, що такий відсоток характерний для руху в цілому зі середньостатистичними похибками.

Мотивація вступу жінок до ОУН–УПА не зводиться до єдиного знаменника через складність та різноманітність її детермінації, але можна зробити певні узагальнення. Серед мотивів участі жіноцтва у національному супротиві 40-их років ХХ ст. нами виокремлено три групи, які найбільше притаманні учасникам організованих форм Опору: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні.

Ідеологічні мотиви спонукали українок до свідомого опору загарбникам і ґрунтувалися на патріотизмі, національній гідності, несприйнятті тоталітарної ідеології. Питому вагу в ідеологічній мотивації займають релігійні та моральні переконання. Ірина Грідіна визначає духовний чинник як один із ключових, що вплинув на результати протистояння у 40-х роках ХХ ст. На її думку, характерні для українців риси, такі як пасивність, конформізм та індивідуалізм, у воєнних умовах не забезпечували навіть базового виживання. Єдиним виходом став опір окупації та боротьба проти ворога. У цьому контексті особливого значення набули глибока прив'язаність до домівки, родини й культури, а також готовність жертвувати заради їхнього захисту (Грідіна, 2010).

В ідеології ОУН жінкам відводились материнсько-виховні та сімейно-господарські функції. В одному з видань жіночої референтури ОУН «На пробій» окреслюються завдання для української жінки: «Жінка – мати, жінка – дружина, жінка – громадянка. Всі галузі, всі природні призначення жінки вимагають від неї, в першу чергу, свідомості» (Архів Центру досліджень визвольного руху, Ф. 7). В пропагандивній листівці «Українська жінка» міститься заклик до активної державотворчої праці жінок, до побудови Української держави, достойного вихову-

вання дітей: «Українська жінко! Пора і тобі подбати про себе. Пора і тобі брати участь в нашій державно-творчій праці... Якщо хочемо мати свою державу, якщо хочемо, щоб Україна була Вільна, Самостійна і Соборна, то треба взятися до праці над вихованням своїх дітей як великих патріотів української Нації...» (Архів Центру досліджень визвольного руху, Ф. 17).

Ідеологічне формування жіноцтва на засадах національного супротиву в діяльності ОУН та УПА передбачало створення спеціальної «жіночої мережі». Вона функціонувала як відносно самостійна підструктура організації, що об'єднувала виключно жінок і дівчат та виконувала чітко визначені завдання інформаційно-розвідувального, просвітницько-пропагандистського, санітарно-медичного й постачально-побутового характеру (Гендерні аспекти, 2015). Її організація здійснювалася за територіальним і виробничим принципом, значною мірою повторюючи структуру ОУН, водночас забезпечуючи високий рівень конфіденційності та конспірації членства.

На основі архівних матеріалів дослідники, зокрема Джефрі Бурдс, виокремлюють значну кількість жіночих осередків, які діяли в селах. У населених пунктах із приблизно тисячею мешканців членство ОУН могло становити 50–60 осіб, серед яких вагому частку складали жінки. У деяких випадках саме вони очолювали підпільну діяльність. При цьому жіноча мережа мала здебільшого організаційно-допоміжний характер, а не воєнний (Burds, 2003).

Учасниці мережі проходили освітньо-ідеологічний вишкіл під керівництвом провідниць, вивчали історію та географію України, знайомилися з програмними засадами ОУН. Як свідчать спогади членкині організації, навчання здійснювалося в юнацьких таборах, а найуспішніші отримували відзнаки за завершення курсу (Три повстання Січків, 2004). Значна увага приділялася підготовці дівчат до діяльності в умовах ворожого оточення. Зокрема, в інструкції № 1 ОУН з кадрових питань від 10 березня 1943 р. наголошувалося на необхідності залишати в жіночому середовищі лише тих, хто відповідав прикметам українського націоналіста та був здатний працювати над піднесенням морального й культурно-освітнього рівня дітей і дорослого жіноцтва (ОУН і УПА в 1943 році, 2008).

У роботі з жінками-симпатиками рекомендувалося відмовитися від військових тренувань, натомість спрямовувати їхню діяльність на вивчення історії та географії України, а також на ознайомлення з матеріалами підпільних видань (Кугутяк, 2009).

М. Савчин у своїх мемуарах розповідає про вишкіл в «жіночих сітках»: «Порядок дня був чітко визначений: рання зоря, прибирання, руханка, туалет, молитва, сніданок. Година 8-ма – початок викладів. На обід одногодинна перерва, потім знову чотири години викладів. Після лекцій ми вивчали занотовані матеріали. По вечері відбувались ще дискусії, під час яких обговорювано заслухані лекції. (...) У програму військового вишколу входило також обговорення догідних бойових позицій у партизанській боротьбі враз із вправами відступу на випадок ворожого наскоку» (Савчин, 1995, с. 54). Завдяки такій організації роботи ідеологічна мотивація жіночої частини ОУН–УПА була дуже високою.

Професійно детерміновані чинники вступу жінок до повстанського руху залежали від форм діяльності, затребуваних в лавах ОУН–УПА. Жінки становили майже третину тих, хто брав участь у національному супротиві 40-их рр. XX ст. Хоча через гендерні стереотипи їм відводили допоміжні ролі, а чоловікам – бойові, у реальності спектр повстанської діяльності не було настільки сегреговано. Жінки могли виконувати побутові завдання, але й брали участь і в силовому протистоянні. За визначенням Л. Федик основними видами діяльності жінок у лавах ОУН–УПА стали: медичне забезпечення та праця в Українському Червоному Хресті (УЧХ), забезпечення харчуванням, провідники та зв'язкові, розвідувальна робота, видавничо-пропагандистська діяльність та безпосередня участь у бойових діях (Федик, 2015, с. 138–148).

Групу професійно детермінованих мотивацій участі жінок в ОУН і УПА умовно можна розділити на такі підгрупи:

- медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки);
- інформаційно-пропагандистська діяльність (друкарки, пропагандистки);
- військово-оперативна діяльність (розвідниці, зв'язкові, учасниці бойових відділів, командири роїв).

Провідною мотивацією жінки у медично-санітарній допомозі було бажання зберегти життя, допомогти постраждалим під час бойових дій згідно свого професійного покликання. З 1943 р. Український Червоний Хрест як основна медична служба працює під проводом жіночої мережі ОУН і УПА.

Прикладом професійної свідомості і звитяги є діяльність Катерини Зарицької-Сороки (Монети) (Савицька-Козак, 1992–1993). Катерина Зарицька опікувалася лікарським, медсестринським та санітарним персоналом, забезпечуючи їх навчання, організовувала постачання медикаментів. Подругами Зарицької були Ірина Савицька-Козак (Бистра) – заступниця Катерини, Галина Дідик (Анна) – очільниця УЧХ на Тернопільщині. Вони були не лише керівницями та організаторами підпільної медичної системи, але й піклувалися про хворих. Медичний обов'язок був однією з серйозних мотиваційних детермінацій вступу до лав УПА Ольги Сліпої, Анни Карванської-Байляк, Хариті Кононенко, Юлії Ганущак, Тоні Король (Тані), Анни Мельник (Одарки), Марії Тарнавської, Ольги Ференц (Підгірянки), Ірини Козак (Лади), Марії Попович (Гуцулки), Меланії Король та багатьох інших (Онишко, 2002).

Важливою складовою національно-визвольного руху була ідеологічна, політико-пропагандистська діяльність. Ця ділянка роботи так само була широко представлена жінками, які виконували функції друкарок, пропагандисток, агітаторів, розповсюджувачок націоналістичної літератури.

Повстанське запілля та оунівське підпілля постійно відчувало брак належного рівня художніх, публіцистичних, політичних, філософських праць національно-патріотичного спрямування. Це стало однією з причин того, що самі повстанки бралися за перо. Наприклад, збірка «На смерть, не на життя» авторства Богдани Світлик-Литвинко (Доля), есе «Його спадкоємці» Людмили Фої (Оксана), «Шляхи російського імперіалізму» Катерини Зарицької (У. Кужіль). Належна увага приділялася усному спілкуванню зі школярами, вчителями, селянами, повертаючи їх на бік національно-визвольної боротьби методами просвітництва та пропаганди (Пустомітенко, 2014).

До окремої соціальної групи учасниць визвольного руху належали вчительки, які внаслідок суспільно-політичних обставин були залучені до повстанської боротьби. Завдяки рівню освіти та можливості впливати на молодь, вони становили важливий ресурс для поширення націоналістичних ідей. Саме тому керівництво повстанського руху приділяло значну увагу їх залученню, розглядаючи вчительок не лише як потенційних активних учасниць, але й як прихильниць, здатних підтримувати ідеологічну діяльність. Їхня освіченість та авторитет у громаді робили їх ключовими провідниками ідей, адже саме від світоглядної позиції вчительки залежало формування парадигми мислення учня. Педагоги серйозно впливали на формування свідомості молодого покоління – під їхнім впливом міг вирости як націоналіст, готовий боротися за незалежність України, так і комуніст, переконаний у правоті радянської влади.

Взаємодія з учительським середовищем мала системний характер, відзначалася масштабністю та здійснювалася на основі чітко визначеного плану. Переважну частину складали молоді дівчата до 25 років, відряджені на педагогічну роботу в західні області України після закінчення навчальних закладів. Опинившись у вирі збройного протистояння радянської влади з повстанським рухом, вони, через страх фізичного покарання з обох боків, намагалися займати нейтральну позицію. Водночас існувала частина населення, яка з ідейних міркувань активно

підтримувала та сприяла діяльності українських повстанців. Серед них була й представниця педагогічної сфери, що поєднували професійну діяльність із націоналістичними переконаннями. Варвара Сухацька працювала вчителькою початкової школи, згодом завідувала народною школою у с. Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької обл., а під псевдонімом «Варка» була машиністкою надрайонного проводу. Потрапивши в поле зору радянських спецорганів, жінка підірвалася у замінованій криївці 26 червня 1950 р. (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 99).

У листах учительки Сілецької сільської школи Кам'яно-Бузького району Ніни Заболотної простежується опис її особистої націоналістичної діяльності. Вона повідомляла про направлення до місцевої школи, де викладала біологію та працювала з молодшими класами. Авторка зазначала, що мала належні умови для роботи, знайшла відповідне товариство та необхідну літературу, що сприяло підвищенню її ідейно-політичного рівня. Заболотна наголошувала, що завдання виховання українських дітей у націоналістичному дусі вона отримала від органів народної освіти й виконувала його не з примусу, а з власних переконань. За її словами, ці ідеї сформувалися ще в юності й з часом стали більш стійкими та впевненими (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 107).

Деякі вчительки не просто здійснювали мирний супротив, але й у критичних ситуаціях бралися за зброю. Вчителька Марія Роздобудько підтримувала зв'язок із націоналістами, надавала їм помешкання, збирала інформацію розвідувального характеру та була зв'язковою у підпіллі Станіславської області. При спробі арешту 3 червня 1948 р. Марія намагалася покінчити життя самогубством, поранивши себе у ліву частину грудної клітки, а після цього вискочила через вікно і кинулася у річку Дністер, була тричі поранена та захоплена (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 59).

Готовність до ризику та самопожертви заради високої мети зумовлювали участь жінок в військових операціях. Більшовицька влада ставилася до жінок та дівчат з меншою підозрою, ніж до чоловіків. Повстанки, маскуючись селянками, передавали інформацію про стратегічні переміщення військ, техніки, сповіщали про арешти, засідки, зрадників, долаючи інколи величезні відстані у будь-яку пору року. Часто розвідниці першими просувалися на невивчених територіях, сигналізуючи про загрози.

Діяльність жінок-зв'язкових та розвідниць вимагала виняткової фізичної витривалості та стійкої психіки. Вони, нарівні з чоловіками, здійснювали багатокілометрові рейди, що тривали місяцями. Окрема група зв'язкових-жінок виконувала особливі доручення головнокомандувача Романа Шухевича, серед яких були як командирка групи, так і її найближчі помічниці, відомі під псевдонімами «Монета», «Анна», «Нуся Чорна» та «Роксоляна» (Онишко, 2004).

В окрему групу можна виділити побутово-психологічну мотивацію – солідарність з родичами або друзями, життєві обставини, пошуки романтики і вільного життя, яких прагнула молодь, відсутність вибору, зокрема, втеча від репресій тощо.

Проблема побутово-особистісної мотивації жіноцтва до вступу в ОУН–УПА зосереджена не стільки з точки зору індивідуальних мотивів, скільки з точки зору обставин, у яких вони перебували. Цивільне українське населення опинилося на роздоріжжі протистоянь. Це і німецька окупація, і польсько-українська війна, і боротьба радянських військ проти українських повстанців. Структура УПА змогла налагодити певну низку безпекових, медичних, соціальної підтримки та інших функцій громадян, що мотивувало населення, якщо не до повної підтримки, то до симпатій.

Прагнення допомогти членам повстанського підпілля та УПА зумовлювалося не лише національно-патріотичними почуттями, але й співчуттям до «своїх», сподіванням, що власний чоловік або син може отримати таку ж допомогу від співчуваючих.

Велику роль в особистісній мотивації відігравали родинні зв'язки, власні симпатії. Жінки і дівчати йшли за чоловіками, за нареченими і коханими хлопцями. Адже тривала розлука приводила до відчуженості у подружжі, згасанню почуттів, неможливості задовільнити духо-

вні, емоційні, фізичні потреби. У книзі «Моя Одиссея» Ірина Тимочко-Камінська зазначає, що в юності вони прагнули всіх можливостей, які відкриває життя. Авторка описує, як під час прогулянки вдень їх супроводжувала сприятлива погода, а свіже гірське повітря перехоплювало подих. Вона підкреслює, що відчувався перший подих весни, який асоціювався з молодістю та пробудженням усього довкола (Тимочко-Камінська, 2005, с. 135).

Побутово-особистісні мотиви часто носили ситуативний характер. Такий приклад наводить Максим Скорупський. Причиною співпраці з повстанцями Ольги Горошко було її знання німецької мови. Але після загибелі її чоловіка – командира загону, Ольга очолила загін. Їй вдалося виробити власну тактику боротьби: бій починався з відстані меншої за десять стрибків, ворожому загону удар наносився з двох боків, щоб створити своєрідні кліщі (Туди, де бій, 1989).

Були серед жінок і такі, що опинялися в лавах УПА випадково. Наприклад, рятуючись від репресій радянської, польської чи німецької влади, прагнучи помститися за вбитих рідних, під час втечі під час перевезення на примусову роботу до Німеччини (Українські жінки у горнилі модернізації, 2017).

Таким чином, питання мотиваційної детермінації вибору жінки участі у українському національно-визвольному русі 1940-их років ХХ ст. є багатоаспектним і потребує системного розгляду. Для цього виокремлено наступні групи мотивації вступу до ОУН і УПА: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні. Питому вагу мають ідеологічні мотиви, які ґрунтувалися на до свідомому опорі загарбникам, ментальній духовності українців, патріотизмі, національній гідності, несприйнятті тоталітарної ідеології. Професійно детерміновані чинники вступу до повстанського руху жінок залежали від попередньої професійної спрямованості: медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки); інформаційно-пропагандистська діяльність (друкарки, пропагандистки); військово-оперативна діяльність (розвідниці, зв'язкові, учасниці бойових відділів, командири роїв) в умовах визвольного руху. Побутово-особистісні мотиви відрізняються ситуативним характером та особистісною спрямованістю жінки.

Участь жіноцтва у підпіллі ОУН та УПА надавала більше нових можливостей і створювала нові виклики: в умовах відсутності чоловіків жінки ставали єдиними годувальницями та берегинями родини, що в свою чергу розширювало спектр мотиваційних чинників для участі в національно-визвольному русі – від простої підтримки до активної участі в процесах різного характеру.

Перспектива розвитку зазначеної проблематики передбачає різнопланові дослідження з визначення кількісного складу українського жіноцтва в лавах повстанського підпілля та УПА, їх регіонального представництва, відсоткового співвідношення мотиваційних складових, ролі релігійних та моральних переконань, безпосереднього аналізу участі жінок в різних видах діяльності з залученням до наукового обігу нових документів.

Список використаної літератури

1. Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 173 с.
2. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 2000. 304 с.
3. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950 х роках. Київ : Пульсари, 2002. 519 с.
4. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960 х рр. Львів : Часопис, 2012. 512 с.
5. Патриляк І. «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. 36. 6. С. 110–147.

6. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 464 с.
7. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ : Видавництво УКУ, 2018. 540 с.
8. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ : Представництво фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні, 2015. 335 с.
9. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів*. Львів, 2004. Зб. 3. С. 30–38.
10. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940–50-х рр. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Харків, 2009. № 13-14. С. 101–125.
11. Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. Зб. 20. С. 199–213.
12. Федик Л. Форми участі жінок у національно-визвольному русі ОУН–УПА на території Станіславської області в 1941–1956 рр. *Сторінки історії*. 2015. № 40. С. 138–148.
13. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): Біографічний довідник. Т. 1. Львів : Світ, 2004. 192 с.
14. Роменець В. А. Психологія вчинку. Київ : Либідь, 1999. 376 с.
15. Максименко С. Д. Генезис здійснення особистості. Київ : КМ Academia, 2006. 240 с.
16. Максименко С. Д. Психологія мотивації та емоцій. Київ : КМ Academia, 2008. 312 с.
17. Костюк Г. С. Навчання і розвиток. Київ : Радянська школа, 1976. 304 с.
18. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. Київ : Основи, 1998. 632 с.
19. Савчин М. Тисяча доріг: спогади. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1995. 598 с.
20. Андрусак Є. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2002. 128 с.
21. Тимочко-Камінська І. Моя Одиссея. Варшава : Вид-во Український Архів, 2005. 384 с.
22. Petrenko O. Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2018. 304 p. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657785681>
23. Грідіна І. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д. і. н. (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Донецьк, 2010. 36 с.
24. Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 7. Оп. 7. Спр. 37.
25. Архів Центру досліджень визвольного руху Ф. 17. Т. 7. Розділи: 4.3.5. Видання ОУН (м).
26. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. Зб. 20. С. 104.
27. Burds J. The Early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948. *Europe-Asia Studies*. 2003. № 3. Р. 423–456.
28. Три повстання Січків: у 2 т. Т. 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи. Харківська правозахисна група; упорядник Василь Овсієнко. Харків : Фоліо, 2004. 256 с.
29. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
30. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали / відп. ред. професор М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1 (1939–1945). Івано-Франківськ : ЛІК, 2009. 688 с.
31. Савицька-Козак І. Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста / Медична опіка в УПА, т. 23. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 1992–1993. С. 64–72.

32. Онишко Л. В. Катерина Зарицька. Молитва до сина. Львів : Світ, 2002. 176 с.
33. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(Б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 115–126.
34. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15.
35. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2.
36. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 1.
37. Туди, де бій за волю: збірник у пам'ять Максима Скорупського-Макса. Лондон – Париж : Видавництво «Фундація ім. О. Ольжича у Великій Британії», 1989. 352 с.
38. Українські жінки у горнилі модернізації / за заг. ред. Оксани Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 496 с.

References

1. Zdioruk, S., Hrynevych, L., & Zdioruk, O. (1999). Pokazhchyk publikatsii pro diialnist OUN ta UPA (1945–1998 rr.) [Index of publications on the activities of OUN and UPA (1945–1998)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Kyrychuk, Yu. (2000). Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 1940s–1950s]. Lviv: LDU im. I. Franka [in Ukrainian].
3. Rusnachenko, A. (2002). Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–1950-kh rokakh [The agitated people: The national liberation movement in Ukraine and resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia in the 1940s–1950s]. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
4. Patryliak, I. (2012). Peremoha abo smert: Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [Victory or death: The Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
5. Patryliak, I. (2006). «Evedentsiini kartky» UPA yak statystychne dzherelo [«Evidence cards» of UPA as a statistical source]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (6), 110–147 [in Ukrainian].
6. Starodubets, H. (2008). Geneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [Genesis of the Ukrainian insurgent rear]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
7. Bohachevska-Khomyak, M. (2018). Bilim po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939 [White on white: Women in public life of Ukraine 1884–1939]. Kyiv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
8. Hrinchenko, H., Kobchenko, K., & Kis, O. (Eds.). (2015). Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: genderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva [Women of Central and Eastern Europe in World War II: Gender specifics of experience in times of extreme violence]. Kyiv: Heinrich Böll Stiftung in Ukraine [in Ukrainian].
9. Onyshko, L. (2004). Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX stolittia [The role of women in the Ukrainian national liberation movement in the mid-20th century]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (3), 30–38 [in Ukrainian].
10. Kis, O. (2009). Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940–50-kh rr. [Women's experience of participation in national liberation struggles in Western Ukrainian lands in the 1940s–1950s]. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East-West: Historical and Cultural Studies*, (13–14), 101–125 [in Ukrainian].
11. Havryshko, M. (2015). Genderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950 rr. [Gender aspects of sexual morality in OUN and UPA in the 1940s–1950s]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (20), 199–213 [in Ukrainian].
12. Fedyk, L. (2015). Formy uchasti zhynok u natsionalno-vyzvolnomu rusi OUN–UPA na terytorii Stanislavskoi oblasti v 1941–1956 rr. [Forms of women's participation in the national liberation movement

of OUN–UPA in Stanislav region in 1941–1956]. *Storinky istorii – Pages of History*, (40), 138–148 [in Ukrainian].

13. Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi (1940–1950 rr.): Biohrafichnyi dovidnyk [Ukrainian woman in the liberation struggle (1940–1950): Biographical reference book]. (2004). Vol. 1. Lviv: Svit [in Ukrainian].

14. Romenets, V. A. (1999). *Psykhologhiia vchynku* [Psychology of action]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

15. Maksymenko, S. D. (2006). *Henezys zdiisnennia osobystosti* [Genesis of personality realization]. Kyiv: KM Academia [in Ukrainian].

16. Maksymenko, S. D. (2008). *Psykhologhiia motyvatsii ta emotsii* [Psychology of motivation and emotions]. Kyiv: KM Academia [in Ukrainian].

17. Kostiuk, H. S. (1976). *Navchannia i rozvytok* [Learning and development]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

18. Weber, M. (1998). *Hospodarstvo i suspilstvo: narysy sotsiologhii rozuminnia* [Economy and society: Essays on interpretive sociology]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

19. Savchyn, M. (1995). *Tysiacha dorih: spohady* [A thousand roads: Memoirs]. Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

20. Andrusyak, Ye. (2002). *Spohady* [Memoirs]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].

21. Tymochko-Kaminska, I. (2005). *Moia Odisseia* [My Odyssey]. Warsaw: Ukrainyskyi Arkhiv [in Ukrainian].

22. Petrenko, O. (2018). *Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657785681> [in German].

23. Hridina, I. (2010). *Dukhovne zhyttia naselennia Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of the population of Ukraine during World War II (1939–1945)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

24. Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Centre for Research on the Liberation Movement]. F. 7. Op. 7. Spr. 37. [in Ukrainian].

25. Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Centre for Research on the Liberation Movement]. F. 17. T. 7. Rozdily: 4.3.5. Vydannia OUN (m). [in Ukrainian].

26. Havryshko, M. (2015). *Genderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950 rr.* [Gender aspects of sexual morality in OUN and UPA in the 1940s–1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (20), 104 [in Ukrainian].

27. Burds, J. (2003). The early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948. *Europe-Asia Studies*, 55(3), 423–456.

28. Ovsienko, V. (Ed.). (2004). *Try povstannia Sichkiv: Spohady Stefani Petrah-Sichko. Dokumenty* [Three uprisings of the Sichkos: Memoirs of Stefaniia Petrah-Sichko. Documents]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

29. OUN i UPA v 1943 rotsi: Dokumenty [OUN and UPA in 1943: Documents]. (2008). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

30. Kugutjak, M. (Ed.). (2009). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti: Dokumenty i materialy* [Ukrainian national liberation movement in Prykarpattia in the 20th century: Documents and materials]. Vol. 2, Book 1 (1939–1945). Ivano-Frankivsk: LIK [in Ukrainian].

31. Savytska-Kozak, I. (1992–1993). *Spohady pro Katerynu Zarytsku v ramkakh diialnosti pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta* [Memoirs about Kateryna Zarytska within the activities of the underground Ukrainian Red Cross]. In: *Medychna opika v UPA – Medical care in UPA*. (Vol. 23, pp. 64–72). Toronto–Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

32. Onyshko, L. V. (2002). *Kateryna Zarytska. Molytva do syna* [Kateryna Zarytska. Prayer to the son]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

33. Pustomitenko, O. (2014). Zhinky u pidpilli OUN(B) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoeinnyi chas [Women in the underground of OUN(B) during the German-Soviet war and in the postwar period]. *Acta studiosa historica*, (4), 115–126 [in Ukrainian].
34. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 99 (1954). Spr. 15. [in Ukrainian].
35. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 107 (1954). Spr. 2. [in Ukrainian].
36. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 59 (1953). Spr. 5. T. 1. [in Ukrainian].
37. Tudy, de bii za voliu: zbirnyk u pam'iat Maksyma Skorupskoho-Maksa [Where the fight for freedom is: Collection in memory of Maksym Skorupskyi-Maks]. (1989). London–Paris: Fundatsiia im. O. Olzhycha u Velykii Brytanii [in Ukrainian].
38. Kis, O. (Ed.). (2017). Ukrainski zhinky u hornili modernizatsii [Ukrainian women in the crucible of modernization]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

Слободянюк С. С. Гендерний вимір українського націоналізму 1940-х років: детермінація вибору

Стаття присвячена аналізу мотиваційних чинників, що визначали участь жінок у національно-визвольному русі 1940-х років ХХ ст. У дослідженні підкреслюється багатогранність та комплексність проблеми детермінації вибору, яка потребує системного розгляду. Виокремлено три основні групи мотивів вступу до лав ОУН та УПА: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні. Найвагомішими були ідеологічні мотиви, що ґрунтувалися на патріотизмі, національній гідності, духовних цінностях українців, свідомому опорі загарбникам та несприйнятті тоталітарних практик. Професійно детерміновані чинники залежали від попередньої спеціалізації жінок: медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки), інформаційно-пропагандистська (друкарки, пропагандистки), військово-оперативна (розвідниці, зв'язкові, командири роїв). Побутово-особистісні мотиви мали ситуативний характер і відображали індивідуальні життєві обставини. Участь жінок у підпіллі ОУН та УПА створювала нові можливості й водночас виклики: у ситуації відсутності чоловіків вони ставали годувальницями та берегинями родини, що розширювало спектр мотивацій – від простої підтримки руху до активної участі у бойових та організаційних процесах. Жіноцтво не лише виконувало допоміжні функції, а й брало на себе відповідальність за стратегічні завдання, демонструючи високий рівень організованості та здатність до самопожертви. Важливим чинником була також релігійна та моральна свідомість, яка формувала внутрішню готовність до боротьби та забезпечувала психологічну стійкість у складних умовах війни й репресій. Запропонований підхід дозволить не лише реконструювати соціально-психологічний портрет учасниць визвольного руху, але й осмислити гендерний вимір українського націоналізму як важливу складову історичної пам'яті та сучасних гуманітарних студій.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН, УПА, мотиваційна детермінація, гендерний вимір.

Slobodianiuk S. S. Gender dimension of Ukrainian nationalism in the 1940s: determination of choice

The article is devoted to the analysis of motivational factors that determined the participation of women in the national liberation movement of the 1940s. The study emphasizes the multidimensionality and complexity of the problem of choice determination, which requires a systematic approach. Three main groups of motives for joining the ranks of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army are identified: ideological, professionally determined, and every-

day-personal. The most significant were ideological motives, based on patriotism, national dignity, the spiritual values of Ukrainians, conscious resistance to invaders, and rejection of totalitarian practices. Professionally determined factors depended on the previous specialization of women: medical and humanitarian activities (doctors, nurses, medical assistants); informational and propaganda activities (typists, propagandists); military and operational activities (scouts, couriers, members of combat units, leaders of squads) within the framework of the liberation movement. Everyday-personal motives were situational in nature and reflected individual life circumstances. The participation of women in the underground of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army created new opportunities and at the same time posed new challenges: in the absence of men, women became the sole breadwinners and guardians of the family, which in turn expanded the spectrum of motivational factors for involvement in the national liberation movement – from simple support to active participation in processes of various kinds. Women not only performed auxiliary functions but also assumed responsibility for strategic tasks, demonstrating a high level of organization and capacity for self-sacrifice. An important factor was also religious and moral consciousness, which shaped inner readiness for struggle and ensured psychological resilience under the difficult conditions of war and repression. The proposed approach makes it possible not only to reconstruct the socio-psychological portrait of female participants in the liberation movement but also to comprehend the gender dimension of Ukrainian nationalism as an important component of historical memory and contemporary humanitarian studies.

Key words: Ukrainian nationalism, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, motivational determination, gender dimension.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.